

Laboratorium Metod Numerycznych

Numeryczne rozwiązywanie równania nieliniowych

Laboratorium 6

Wiele zjawisk fizycznych opisanych jest zależnościami nieliniowymi. Część z nich można aproksymować zależnościami liniowymi zachowując wystarczający poziom dokładności. Zjawiska te analizować można metodami opisanymi w poprzednich ćwiczeniach. Gdy linearyzacja problemu nie jest możliwa do wyznaczenia rozwiązania równania bądź układu równań liniowych należy zastosować jedną z znanych i stosowanych metod numerycznych.

Numeryczne wyznaczanie rozwiązania równania nieliniowego realizowane jest metodami iteracyjnymi, a jego zbieżność determinowana podanym błędem ε rozwiązania. W ćwiczeniu omówione i przećwiczone będą metody [1, 2]

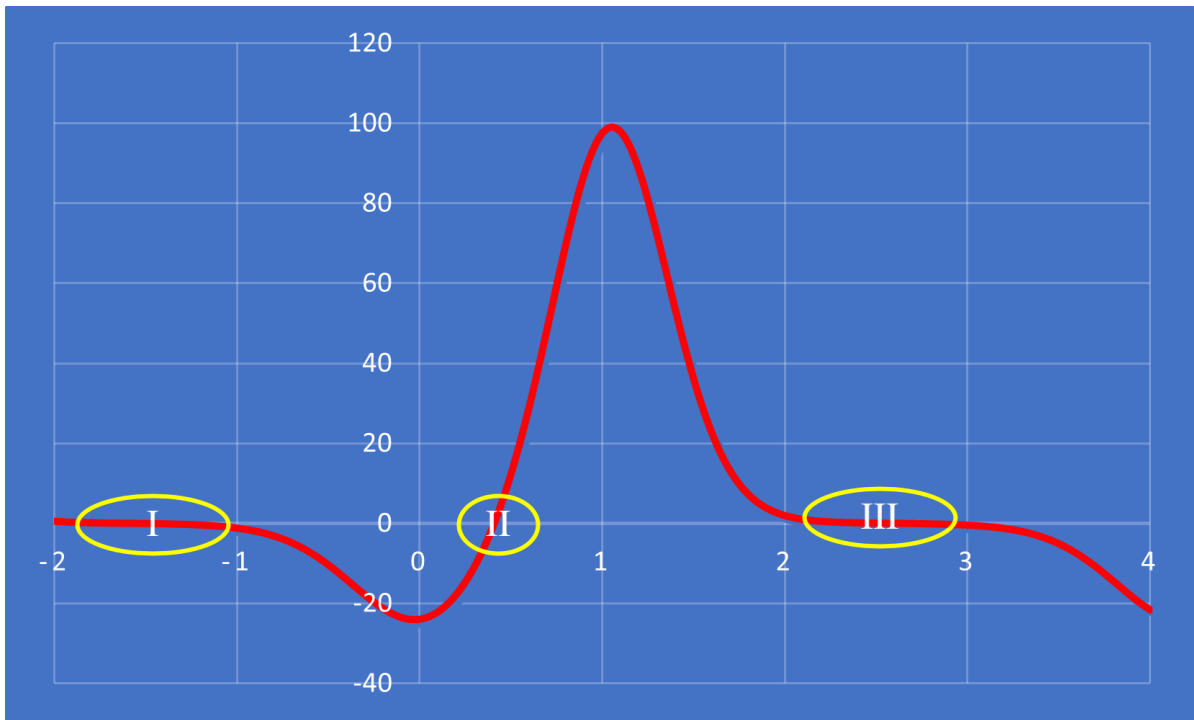
1. bisekcji
2. reguła fałsi
3. siecznych
4. stycznych
5. iteracji prostej

Numeryczne rozwiązywanie równania nieliniowego powyższymi metodami iteracyjnymi realizowane jest zazwyczaj w ściśle określonym przedziale (a, b) , w którym oczekiwane jest występowanie poszukiwanego rozwiązania.

Ważnym kryterium determinującym szybkość i dokładność odnalezienia rozwiązania równania jest dopuszczalny błąd obliczeń ε równania $f(x) = 0$. W najprostszym rozwiązaniu kryterium granicznego poszukiwania rozwiązania sprawdza się warunek $f(x_k) \leq \varepsilon$. Jeżeli warunek jest spełniony uznaje się wartość x_k za rozwiązanie, jeżeli nie, kontynuuje się obliczenia wyznaczając kolejne przybliżenie. Należy jednak zwrócić uwagę na rozpiętość poprawnego rozwiązania dla wybranego błędu dopuszczalnego. Zagadnienie to najlepiej rozpatrywać na konkretnym przypadku równania nieliniowego (1).

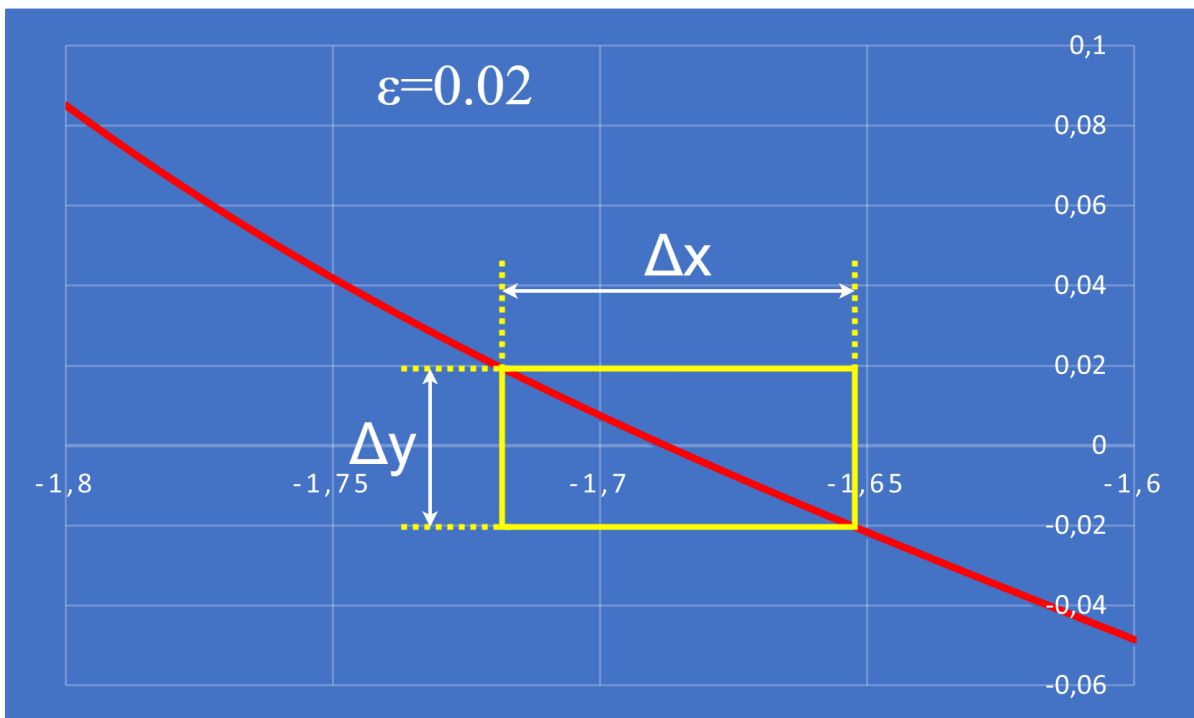
$$f(x) = 10^{2 \cdot \sin(1.5 \cdot x)} - 5^{2 \cdot \cos(1.5 \cdot x)} \quad (1)$$

Charakterystykę pokazującą przebieg funkcji w przedziale $(-2, 4)$, jak pokazano to na Rys.1.

Rys. 1: Przebieg przykładowej funkcji nieliniowej

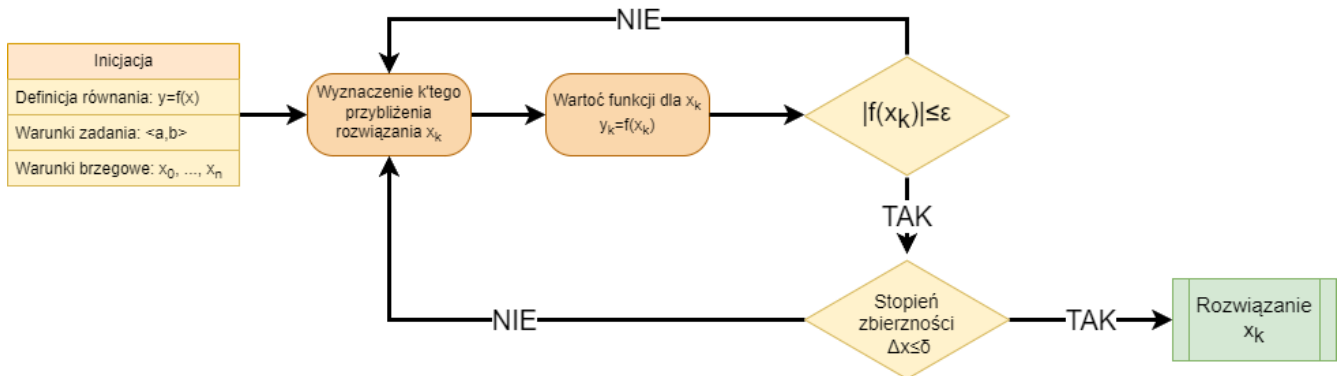
Można zauważyć że w analizowanym przedziale $(-2, 4)$ funkcja ma trzy miejsca zerowe (rozwiązania), jak zaznaczono na Rys.1 jako obszary *I*, *II* i *III*. W obszarze *I* i *III* można zauważyć że zakres dopuszczalnych rozwiązań równania z błędem $\varepsilon = 0.02$ obejmuje bardzo szeroki zakres wartości x , z błędem w granicach $\varepsilon_x = \pm 0.04$, czyli z dwukrotnie mniejszą dokładnością.

Rys. 2: Otoczenie *I* (i *III*) miejsca zerowego

Powoduje to, że w zależności od kąta nachylenia krzywej do osi Ox należało by rozważyć zwiększenie kryterium zbieżności, poprzez zmniejszenie wartości współczynnika ε . Alternatywnym rozwiązaniem jest sprawdzenie czy różnica pomiędzy kolejnymi rozwiązaniami równania jest dostatecznie mała i spełnia założone kryterium zbieżności dla rozwiązań ε_x . Kryterium to należało by weryfikować przy spełnionym warunku głównym rozwiązania równania nieliniowego $f(x_k) \leq \varepsilon$.

Wszystkie omawiane w ćwiczeniu metody rozwiązywania równań nieliniowych opierają się na tym samym algorytmie iteracyjnym, pokazany ma Rys.3.

Rys. 3: Uogólniony algorytm rozwiązywania równania nieliniowego metoda krokową

1) Metoda bisekcji - połowienia

Podstawową metodą iteracyjną rozwiązywania równań nieliniowych jest metoda **bisekcji**. Przy spełnionych warunkach metody:

- w przedziale $\langle a, b \rangle$ jest jedno miejsce zerowe,
- na krańcach przedziału funkcja przyjmuje wartości o przeciwnych znakach $f(a) \cdot f(b) < 0$,

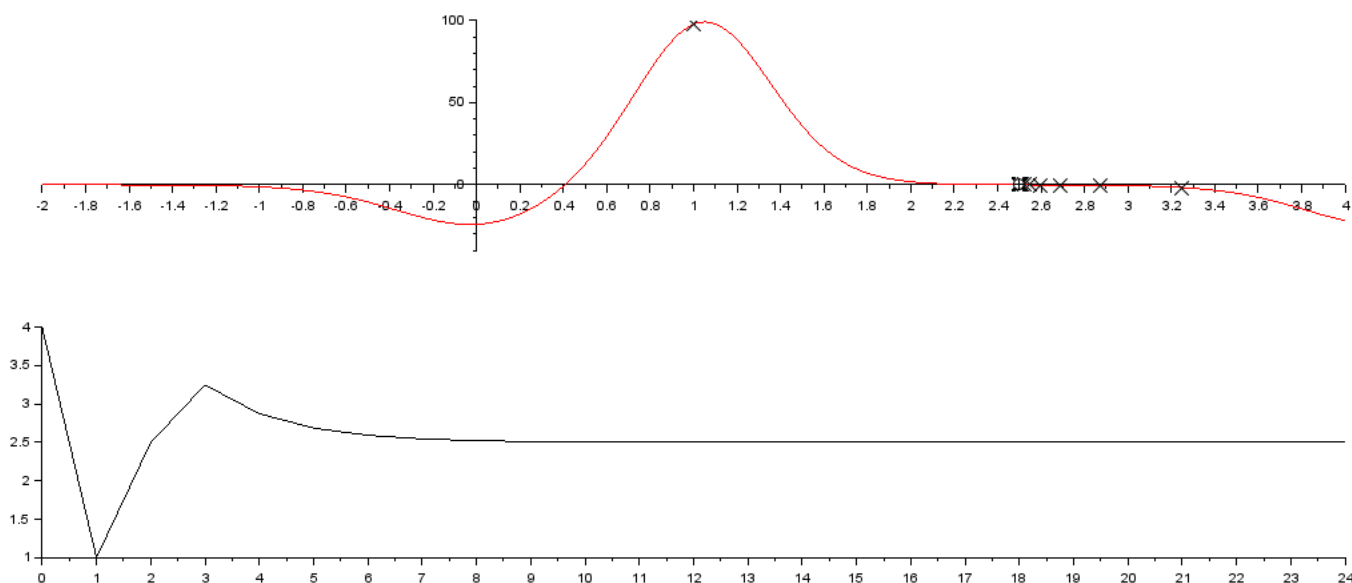
metoda gwarantuje zbieżność. Ze względu na metodykę dochodzenia do rozwiązania jest ona najwolniej zbieżna. Jeżeli w badanym przedziale $\langle a, b \rangle$ jest więcej jak jedno miejsce zerowe metoda może wskazać tylko jedno z nich, a w ekstremalnym przypadku, w zależności od zaprogramowanych kryteriów zbieżności, może nie wskazać żadnego lub wskaże fałszywe rozwiązanie.

Algorytm metody **bisekcji** zakłada cyklicznie realizowanie:

- podziału przedziału poszukiwań na dwie równe części $\langle a, c \rangle$ i $\langle c, b \rangle$,
- wyznaczenie wartości funkcji w punkcie połowienia i sprawdzenie czy $|f(c)| \leq \varepsilon$,
- przy spełnieniu warunku punkt c staje się rozwiązaniem równania,
- przy warunku niespełnionym należy określić w którym z dwóch nowych przedziałów $\langle a, c \rangle$ lub $\langle c, b \rangle$ znajduje się rozwiązanie równania nieliniowego poprzez wykonanie testów $f(a) \cdot f(c) < 0$ i $f(c) \cdot f(b) < 0$,
- przedział dla którego warunek jest prawdziwy będzie nowym zawężonym przedziałem poszukiwania i cykl jest powtarzany

Rozbudowując powyższy algorytm o dodatkowe, warunkowo wykonywane testy połowienia można zaprogramować algorytm wyszukujący więcej jak jedno rozwiązanie równania nieliniowego w badanym przedziale $\langle a, b \rangle$.

Na podstawie wypunktowanych powyżej kroków algorytmu opracowano funkcje `bisekcja()` zwracającą rozwiązanie zadanego równania nieliniowego z żadaną dokładnością ε . Dla przykładowej funkcji nieliniowej (1) w przedziale $\langle -2, 4 \rangle$ odnaleziono jedno miejsce zerowe $x \approx 2.5$ z zadaną dokładnością $\varepsilon = 0.0000001$ po 25 krokach. Wykres zbieżności metody **bisekcji** dla zadanych warunków zadania pokazano na Rys.4.

Rys. 4: Przebieg badanej funkcji z zaznaczonym odnalezionym rozwiązaniem oraz wykres zbieżności metody

Na Rys.4 krzyżykami zaznaczono kolejne przybliżenia rozwiązanie funkcji nieliniowej zwracane przez metodę **bisekcji**. Rozwiązanie spełniające warunek zbieżności zaznaczono kwadratem.

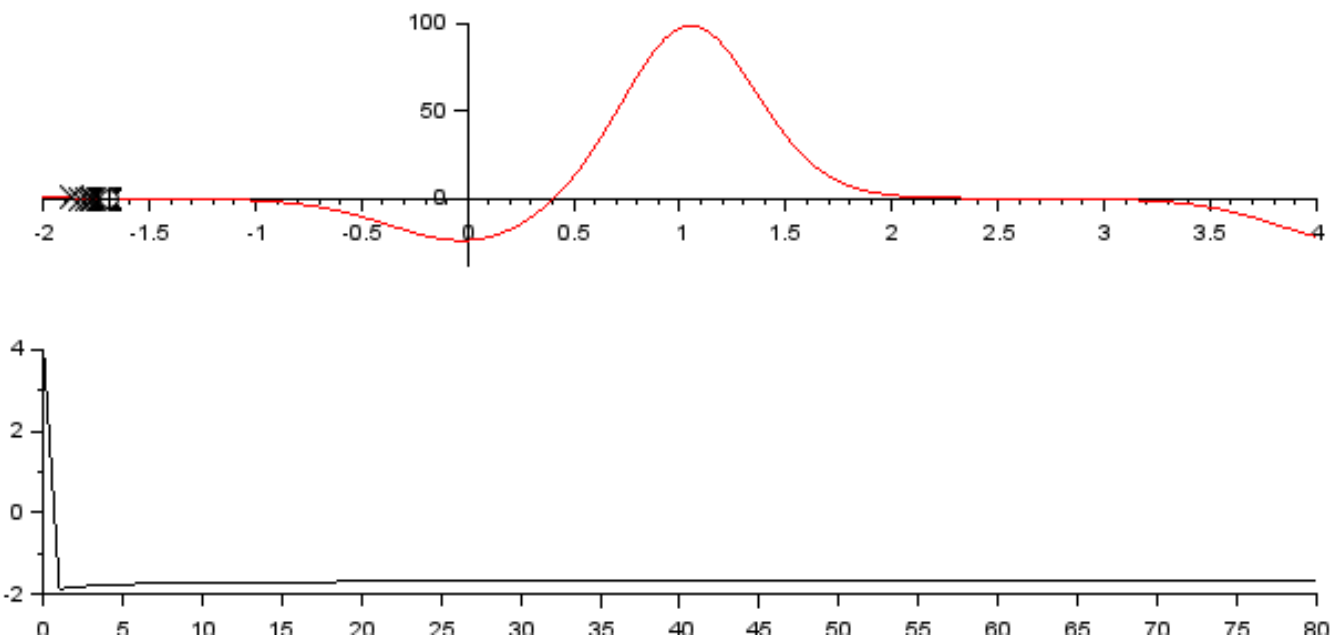
2) Metoda regula falsi

Metoda **regula falsi** (fałszywej prostej) jest iteracyjną metodą wyznaczania rozwiązania równania nieliniowego opierającą się na założeniu że każdą krzywą można w dostatecznie wąskim przedziale aproksymować odcinkiem prostej. Kolejne przybliżenia wyznaczone są jako punkt przecięcia prostej wyznaczonej przez punkty na wykresie funkcji leżące na krańcach przedziału poszukiwania z osią Ox . Podobnie jak w metodzie **bisekcji** warunkiem wyznaczenia przybliżonej wartości rozwiązania jest przyjmowanie przez funkcję nieliniową na krańcach przedziału $\langle a, b \rangle$ wartości o przeciwnych znakach ($f(a) \cdot f(b) < 0$). Niespełnienie warunku przez punkty graniczne spowoduje że przybliżenie rozwiązania zostanie odnalezione poza tym przedziałem. W ekstremalnym przypadku gdy $f(a) = f(b)$ punkt nie zostanie wskazany.

Algebraicznie poszukiwane rozwiązanie można wyznaczyć z poniższej zależności.

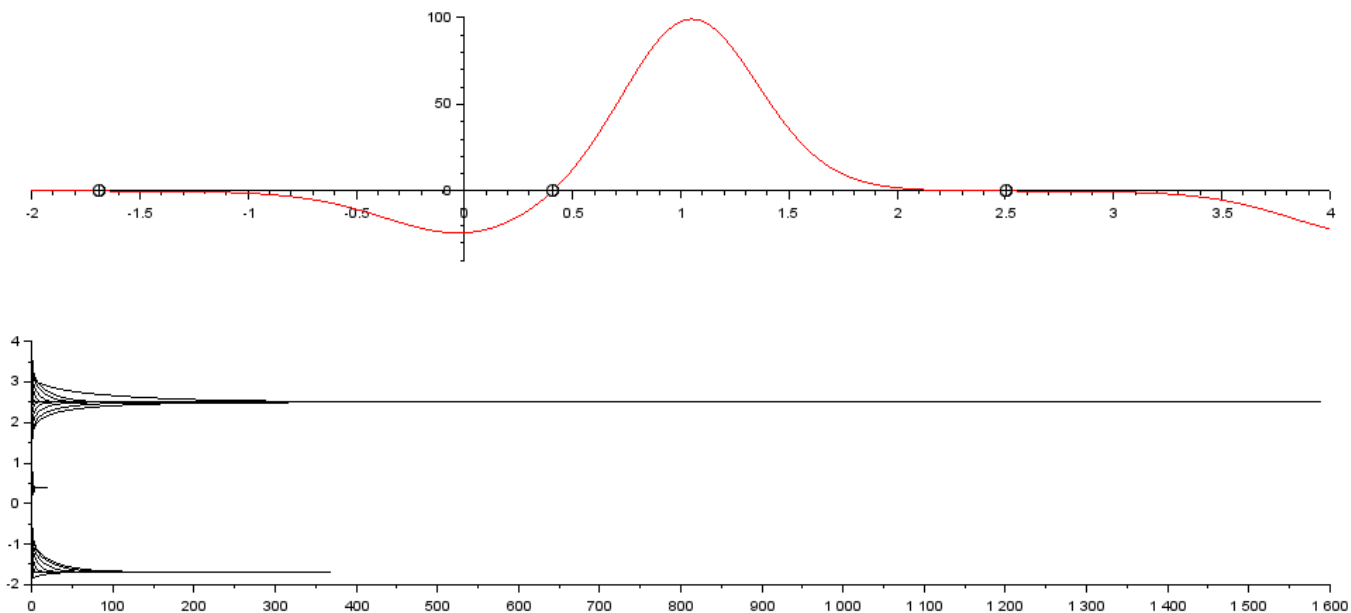
$$x_k = \frac{a \cdot f(b) - b \cdot f(a)}{f(b) - f(a)} \quad (2)$$

Algorytm metody jest identyczny jak w metodzie **bisekcji**, różnica występuje jedynie w metodyce wyznaczania kolejnego przybliżenia. Jeżeli wyznaczony punkt nie spełnia warunku zbieżności $f(x_k) \leq \varepsilon$, punkt x_k staje się nowym punktem granicznym przedziału poszukiwań, a określenie drugiego jest uzależnione od spełnienia przez jeden z poprzednich punktów granicznych warunku przeciwnego znaku na krańcach przedziału $f(x_k) \cdot f(a) < 0$. Cykl jest powtarzany do czasu uzyskania rozwiązania spełniającego warunek zbieżności ε . Dla analizowanego w ćwiczeniu przykładowego równania nieliniowego uzyskano rozwiązanie z metody **regula falsi** po 81 krokach o wartości $x \approx -1.69$. Podobnie jak w metodzie bisekcji odnalezienie pozostałych miejsc zerowych równania wymaga modyfikacji kodu (aby wykrycie było realizowane automatycznie) lub zmiany przedziały wyszukiwania.

Rys. 5: Przebieg badanej funkcji z zaznaczonym odnalezionym rozwiązaniem oraz wykres zbieżności metody

Skuteczność metody (szybkość odnajdywania rozwiązania) zależy od warunków brzegowych (doboru przedziału wyszukiwania) oraz przebiegu funkcji nieliniowej w analizowanym przedziale. Metoda w pewnych sytuacjach może zwrócić rozwiązanie spoza przedziału wyszukiwania. Dzięki tej właściwości w prosty sposób można zaprogramować kod wyszukujący wszystkie miejsca zerowe w zadanym przedziale. W testowym skrypcie zaprogramowano skwantyfikowane wyszukiwanie w przedziale $\langle a, b \rangle$ co Δx w efekcie odnaleziono wszystkie miejsca zerowe równania nieliniowego, jak pokazano na Rys.6.

Rys. 6: Wyszukiwanie wszystkich miejsc zerowych

Statystykę wyszukiwania zestawiono w tabeli pokazanej poniżej.

Tab. 1: Statystyka wyszukiwania rozwiązania funkcji nieliniowej w przedziale $\langle -2, 4 \rangle$ w skoku $\Delta x = 0.2$ metodą **regula falsi**

Lp.	x_k	n_{mini} i przedział	n_{max} i przedział
1	-1.69	6 dla $\langle -1.6, -1.4 \rangle$	370 dla $\langle -0.4, -0.2 \rangle$
2	0.41	6 dla $\langle 0.2, 0.4 \rangle$	21 dla $\langle 0, 0.2 \rangle$
3	2.5	6 dla $\langle 2.6, 2.8 \rangle$	1591 dla $\langle 1, 1.2 \rangle$

3) Metoda siecznych

Stanowi modyfikację metody **regula falsi** w której prosta wykreślana jest na podstawie dwóch ostatnich przybliżeń. Stąd też podawane jako warunek początkowy, przedział poszukiwania $\langle a, b \rangle$ jest implementowany jako dwa pierwsze przybliżenia rozwiązania równania nieliniowego. Algorytm metody nie wymaga już jak w wcześniejszych testowania znaków funkcji na granicach przedziału. Podobnie jak w metodzie **regula falsi**, można odnaleźć rozwiązanie poza początkowym przedziałem poszukiwania.

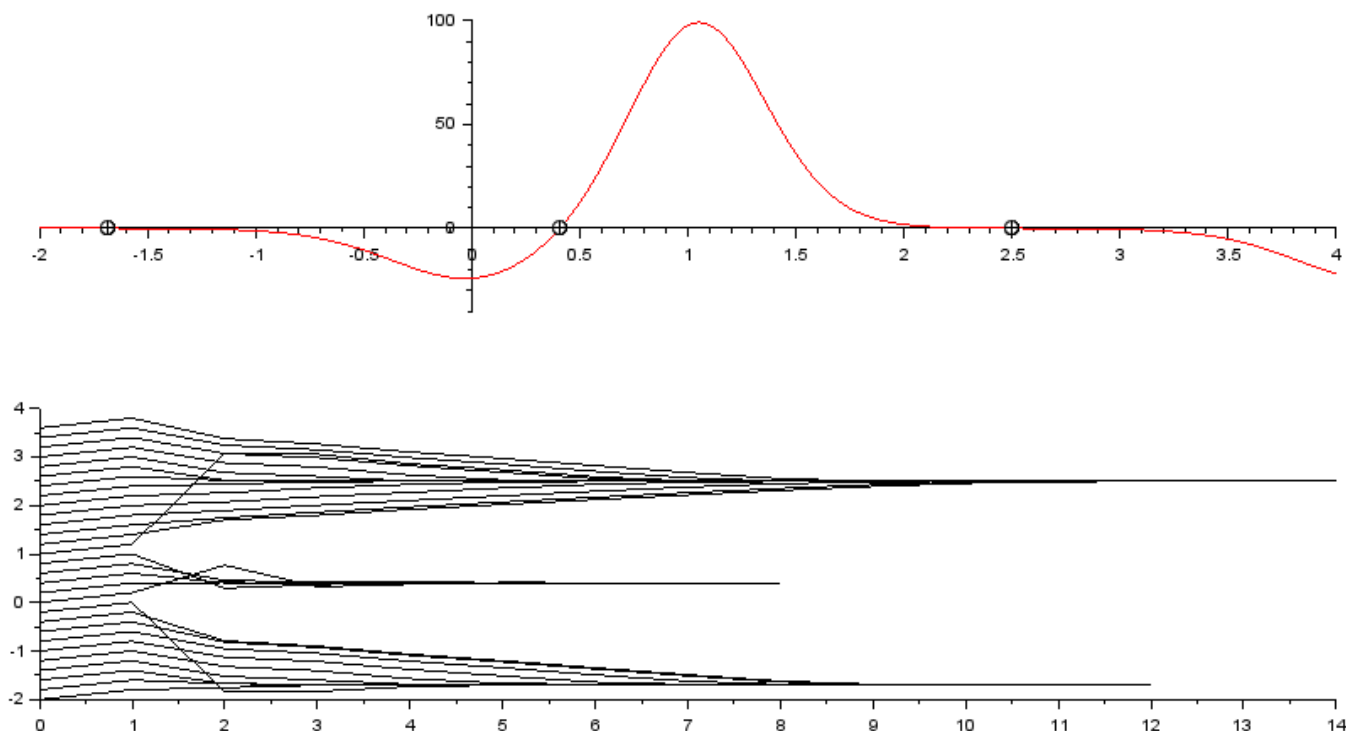
Algorytm metody siecznych składa się z trzy etapowego cyklu powtarzanego do czasu spełnienia warunku zbieżności ε .

- wyznaczenie kolejnego przybliżenia rozwiązania x_{k+1} na podstawie wcześniejszych dwóch przybliżeń x_{k-1} i x_k
- dodanie wyznaczonego punktu do listy przybliżonych rozwiązań funkcji nieliniowej
- sprawdzenie warunku zbieżności $f(x_{k+1}) \leq \varepsilon$, dla warunku niespełnionego cykl jest powtarzany, a dla spełnionego x_{k+1} jest rozwiązaniem równania nieliniowego

Kolejne przybliżenie może być wyznaczane z poniższej zależności lub z równania (2) z metody **regula falsi**.

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f(x_k) \cdot (x_k - x_{k-1})}{f(x_k) - f(x_{k-1})} \quad (3)$$

Na podstawie zapisanego powyżej algorytmu i zależności (3) opracowano skrypt wyznaczający miejsca zerowe przykładowej funkcji nieliniowej (1) w przedziale $\langle -2, 4 \rangle$. Wyniki symulacji zestawiono w postaci graficznej na Rys.7 i statystyki wyników w tabeli .

Rys. 7: Wyszukanie wszystkich miejsc zerowych metodą siecznych

Tab. 2: Statystyka wyszukiwania rozwiązania funkcji nieliniowej w przedziale $\langle -2, 4 \rangle$ w skoku $\Delta x = 0.2$ metodą **siecznych**

Lp.	x_k	n_{mini} i przedział	n_{max} i przedział
1	-1.69	4 dla $\langle -1.8, -1.6 \rangle$	11 dla $\langle -0.6, -0.4 \rangle$
2	0.41	4 dla $\langle 0.2, 0.4 \rangle$	7 dla $\langle 0, 0.2 \rangle$
3	2.5	4 dla $\langle 2.4, 2.6 \rangle$	13 dla $\langle 1.2, 1.4 \rangle$

Można zauważyć, że niezależnie od wyboru punktu startowego metoda jest zdecydowanie szybsza od omówionych wcześniej metod **bisekcji** i **regula falsi**. Po ustawieniu punktów granicznych poszukiwania rozwiązania $\langle -2, 4 \rangle$ jako pierwszych przybliżeń odnajdywane jest pierwsze miejsce zerowe -1.69 po 7 krokach.

4) Metoda stycznych

Metoda **stycznych** w literaturze występuje także pod nazwą metody **Newtona-Raphsona**. Charakteryzuje się zbieżnością kwadratową. Rozwiązanie metodą stycznych równania nieliniowego w zadanym przedziale $\langle a, b \rangle$ aby było zbieżne powinno spełniać poniższe warunki

- w przedziale poszukiwania musi posiadać dokładnie jedno rozwiązanie,
- ma różne znaki na krańcach przedziału $f(a)f(b) < 0$,
- pierwsza i druga pochodna w zadanym przedziale mają stały znak.

W metodzie krzywa aproksymowana jest styczna w punkcie na krzywej określonym przez ostatnie przybliżenie rozwiązania. Kolejne jest zaś wyznaczone przez przecięcie prostej z osią Ox . Metoda ta charakteryzuje się tym że wymaga podania tylko jednego warunku brzegowego, pierwszego przybliżenia, którym może być np. początek przedziału poszukiwania rozwiązania. Punkt przecięcia prostej stycznej z osią Ox wyznaczany jest z zależności zapisanej poniżej.

$$x_{k+1} = x_k - \frac{f(x_k)}{f'(x_k)} \quad (4)$$

Zależność (4) wymaga obliczenia pierwszej pochodnej funkcji nieliniowej w punkcie x_k . Po przekształceniach równanie opisujące pochodną funkcji testowej (1) przyjmuje postać zapisana poniżej.

$$f'(x) = 3 \cdot (\log(10) \cdot \cos(1.5 \cdot x) \cdot 10^{2 \cdot \sin(1.5 \cdot x)} + \log(5) \cdot \sin(1.5 \cdot x) \cdot 5^{2 \cdot \cos(1.5 \cdot x)}) \quad (5)$$

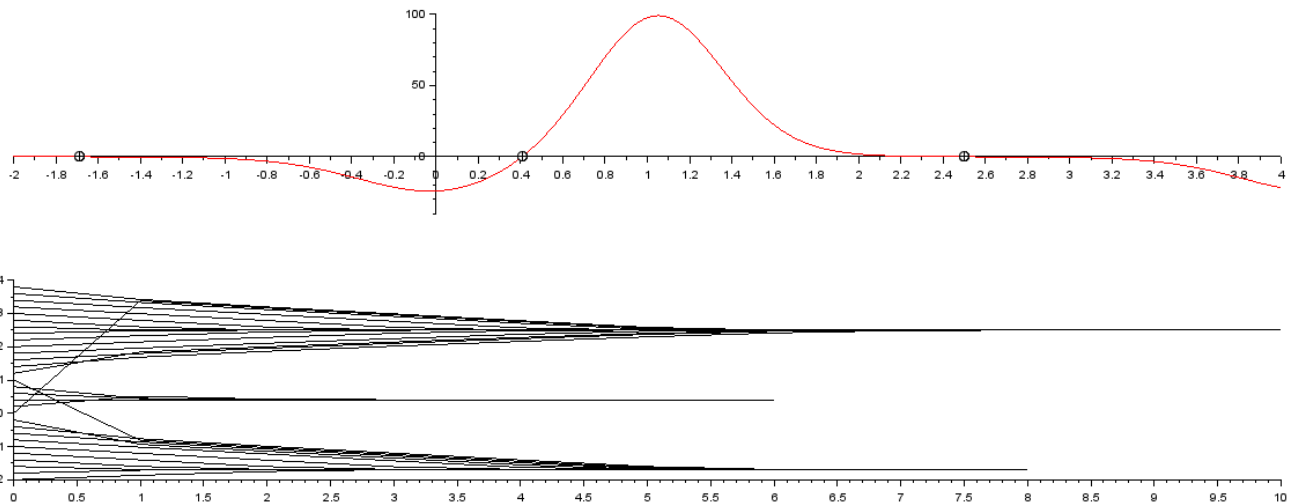
W środowisku **Scilab**'a dostępną jest funkcja pochodnej `deff()` zwracającą wektor przyrostowy dla tablicy wartości. Za jego pomocą można wyznaczyć wartość pochodnej funkcji w punkcie na podstawie podanej poniżej zależności.

```
dy=diff(funkcja(x))./diff(x);
```

gdzie `funkcja()` jest zdefiniowaną w kodzie funkcją z równanie nieliniowym, `x` jest tablicą zawierającą wartości zmiennej `x` w otoczeniu punktu x_k dla którego ma być liczona pochodna $\langle x_k - \Delta x, x_k + \Delta x \rangle$, a `dy` jest wektorem zawierającym wartości pochodnej funkcji w otoczeniu punkty x_k .

Dla obu metod obliczenia pochodnej funkcji uzyskano identyczne wyniki w przedziale poszukiwania rozwiązania $\langle -2, 4 \rangle$, skanując z krokiem $\Delta x = 0.2$, odnajdując wszystkie miejsca zerowe po minimum 4 a maksimum 10 krokach, jak pokazano na Rys.8. Można zauważyć mniejszy kąt nachylenia krzywej nieliniowej do osi Ox w pobliżu miejsca zerowego tym mniejszej dokładności pierwszego przybliżenia wymaga aby metoda była zbieżna do tego rozwiązania.

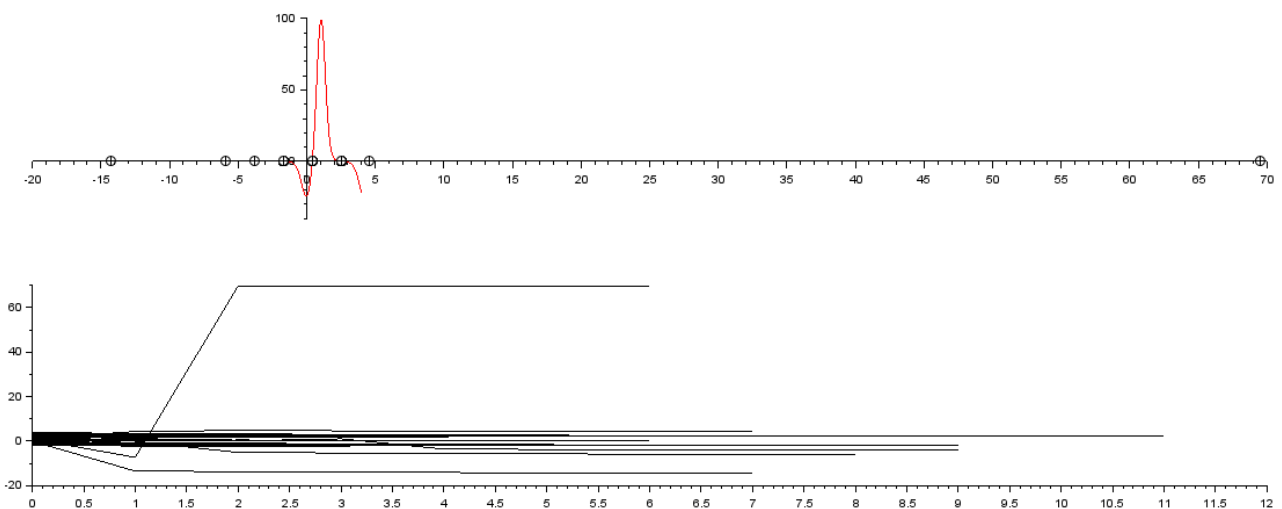

Rys. 8: Wyszukanie wszystkich miejsc zerowych metodą stycznych

W zależności o wartości pierwszego przybliżenia, punktu startowego metoda może odnaleźć:

- najbliższe miejsce zerowe,
  - inne miejsce zerowe z analizowanego przedziału,
  - miejsce zerowe spoza przedziału,
  - nie odnaleźć żadnego miejsca zerowego,
- , jak pokazano na Rys.9.

Rys. 9: Wyszukanie wszystkich miejsc zerowych metodą stycznych, także poza przedziałem poszukiwania

5) Metoda iteracji prostej

W metodzie **iteracji prostej** przybliżoną wartość rozwiązania równania nieliniowego $f(x) = 0$ wyznacza się z zależności $\hat{x}_k = g(x_{k-1})$ wyznaczonej poprzez przekształ-

cenie równania właściwego. Realizowane jest to na analogicznych zasadach jak przy metodzie iteracyjnej ogólnej stosowanej dla układów równań liniowych.

Warunkiem podstawowym jest występowanie w równaniu nieliniowym kilku (przynajmniej dwóch) członów z niewiadomą. Możliwe jest więc poprzez wyłączenie niewiadomej z każdego z tych członów uzyskać odpowiadającą mu postać równania iteracyjnego. Aby równanie iteracyjne mogło być zbieżne do rozwiązania równania nieliniowego musi spełniać poniższe warunki:

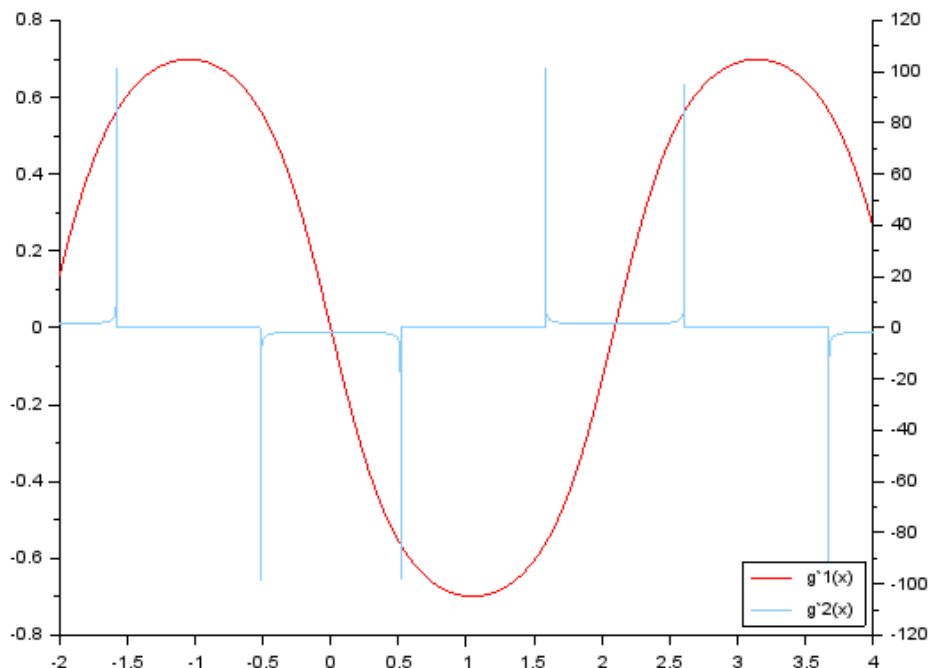
- $|g'(x)| < 1$
- $|g(x_{k+1}) - g(x_k)| < |g(x_k) - g(x_{k-1})|$

Dla przykładowego równania nieliniowego (1) można zapisać dwa równania iteracyjne, pokazane poniżej.

$$g_1(x) = \frac{2}{3} \cdot \operatorname{asin} \left(\frac{1}{2} \log_{10} 5^{2 \cdot \cos(\frac{3}{2} \cdot x)} \right) \quad (6)$$

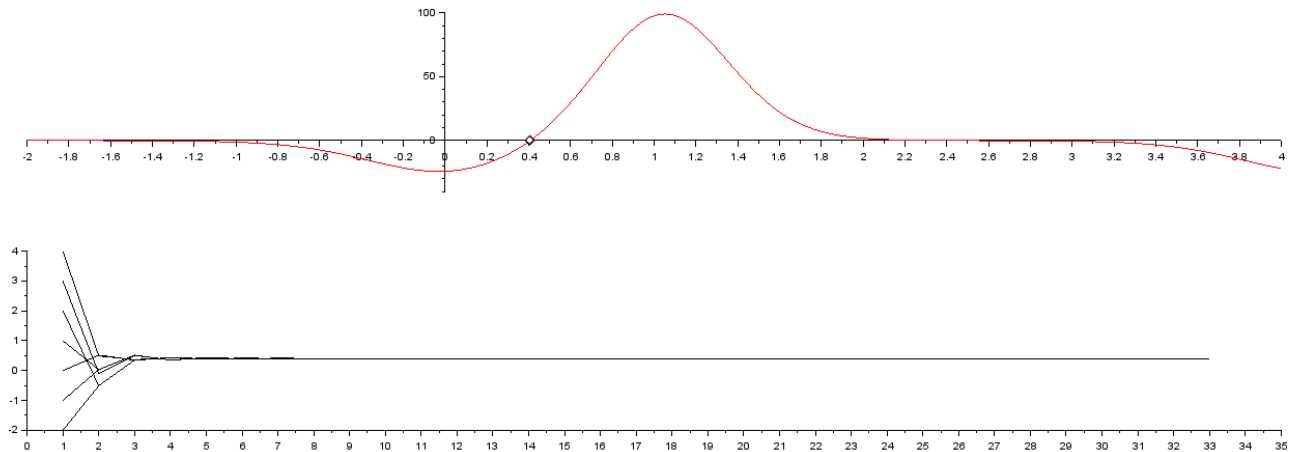
$$g_2(x) = \frac{2}{3} \cdot \operatorname{acos} \left(\frac{1}{2} \log_5 10^{2 \cdot \sin(\frac{3}{2} \cdot x)} \right) \quad (7)$$

Dla obydwu równań iteracyjnych sprawdzono warunki zbieżności, pokazane na Rys.10, można zauważyć że warunek jest pełniony tylko dla równania $g_1(x)$.

Rys. 10: Przebieg zmian pierwszych pochodnych równań iteracyjnych $g_1(x)$ i $g_2(x)$

Przeprowadzona dla równania iteracyjnego (6) symulacja niezależnie od wartości pierwszego przybliżenia x_k zwraca to samo rozwiązanie o wartości 0.41 po około 31 krokach (liczba iteracji niemal identyczna dla każdego punktu startowego x_0), jak pokazano na Rys.11.

Rys. 11: Wyszukanie wszystkich miejsc zerowych metodą iteracji prostej dla równania iteracyjnego $g_1(x)$

Skuteczność metody **iteracji prostej** ściśle zależy od równania funkcji nieliniowej, zwracając jedno, kilka lub żadne miejsce zerowe (rozwiązanie). Metoda ta jest często implementowana w silniku obliczeniowym funkcji wyznaczających rozwiązanie równania i układów równań nieliniowych. W środowisku **Scilab**'a jest to funkcja `fsolve()`. Jej podstawowe wywołanie wymaga podania dwóch atrybutów, punktu startowego x_0 i funkcji z deklaracją funkcji nieliniowej. Dla przykładowego równania nieliniowego (1) zwróciła ona dla tych samych warunków startowych co metoda iteracji prostej dwa miejsca zerowe $x_1 \approx -1.69$ i $x_2 \approx 2.5$.

Zadania

Na podstawie niniejszej instrukcji, wiadomości wykładowych i literaturowych wyznaczyć w oparciu o omówione metody i funkcję `fsolve()` miejsca zerowe równania nieliniowego spełniającego poniższe kryteria:

- równanie nieliniowe składające się z przynajmniej trzech członów różnego typu zawierającego zmienną
- poszczególne człony zawierają element:
  - funkcji trygonometrycznej ($\sin, \cos, \tan, \dots$)
  - funkcji potęgowej ($x^n, n^x, e^x, \frac{1}{x}, \dots$)
  - funkcji logarytmicznej ($\log(x), \ln(x), \dots$)
  - funkcji liniowej ($nx, \dots$)
  - stałej (n)

Opracowany dla każdej metody algorytm wyszukuje wszystkie miejsca zerowe w zadanym przedziale $\langle a, b \rangle$. Przedział poszukiwań dobrać tak aby umiejscowione w nim były trzy miejsca zerowe. Zaimplementować w algorytmie obliczeniowym kryteria zbieżności rozwiązania. Skrypt prezentuje wyniki w postaci:

- listy miejsc zerowych

- liczby iteracji po jakich odnaleziono dane rozwiązanie
- wykres przebiegu funkcji nieliniowej z zaznaczonymi miejscami zerowymi
- wykresy zbieżności

Bibliografia

- [1] B. Mochnacki E. Majchrzak. Metody numeryczne. Podstawy teoretyczne, aspekty praktyczne. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2004.
- [2] J. Povstenko. Wprowadzenie do metod numerycznych. Warszawa: Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, 2002.